

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

БАБЕНКО СТАНІСЛАВ ГРИГОРОВИЧ

УДК 334.73; 334.76

**ТРАНСФОРМАЦІЯ КООПЕРАТИВНИХ СИСТЕМ
У ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Спеціальність 08.01.01 – Економічна теорія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Київ 2004

Дисертацією є монографія

Робота виконана на кафедрі політичної економії обліково-економічних факультетів Київського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

- Науковий консультант:** доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Савчук Володимир Сафронівч,
 Київський національний економічний університет, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів
- Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор, академік НАН України
Онищенко Олексій Мусійович,
 Об'єднаний інститут економіки НАН України, головний науковий співробітник відділу продовольчої безпеки
- доктор економічних наук, професор
Лагутін Василь Дмитрович,
 Київський національний торговельно-економічний університет, завідувач кафедри економічної теорії
- доктор економічних наук, професор
Лазня Ігор Вікторович,
 Державний комітет України з державного матеріального резерву, заступник голови
- Провідна установа:** Інститут економічного прогнозування НАН України, відділ економічної теорії, м. Київ

Захист відбудеться “ 24 ” вересня 2004 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.006.03 Київського національного економічного університету за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 317.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського національного економічного університету за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 201.

Автореферат розісланий “ 20 ” серпня 2004 року.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради
 доктор економічних наук, професор

Фукс А.Е.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. Радикальні та всеохоплюючі перетворення, які відбулися в Україні на основі ліберальної моделі трансформації, привели до кардинальних змін в політичній, соціальній та економічній системах. Консолідованим підсумком таких перетворень є створення окремих складових, тобто каркасу ринкової економіки, спроможного забезпечити відбудову національної економіки на ринкових засадах у вузько прагматичному сенсі. Завдання ж полягають у тому, щоб повністю оновити суспільство і економічну систему, зміцнити підвалини довгострокового усталеного соціально-економічного розвитку України в умовах наростаючої конкуренції та глобалізації.

Отже, надзвичайно актуальною стає проблема пошуку шляхів реалізації якісно нового етапу розвитку національної економіки з метою формування постіндустріального суспільства. У концептуальних засадах стратегії економічного і соціального розвитку України (до 2015 р.), в програмних документах уряду накреслені можливі моделі і стратегічні напрямки, що характерні для такого етапу. Окремим стратегічним напрямком виділено розвиток кооперативного сектора національної економіки. І це – природно.

Кооперація як соціальна організація та ефективна форма господарювання спроможна значно активізувати людський фактор, мотиваційні механізми, забезпечити в широких масштабах соціально-орієнтовану економічну діяльність і соціальний захист мільйонів людей, зміцнити багатокладність і демократичні основи держави. У зв'язку з цим суттєво зростає значення інтеграції кооперації в механізм ринкових перетворень, використання її невичерпних можливостей для забезпечення позитивної динаміки нового етапу соціально-економічного розвитку України.

Однак система кооперації України не підготовлена належним чином для цієї складної економічної і соціальної місії. Вона сама потребує глибоких трансформацій складових підсистем, структурної перебудови, реформи економічного механізму, системи управління, вдосконалення відносин власності, адаптації всіх видів кооперації до ринкових умов функціонування. Отже, проблема активізації ролі кооперації в процесах якісного економічного зростання набуває особливу актуальність і вимагає глибоких наукових теоретичних обґрунтувань.

Теоретичним підґрунтям дослідження сутнісних характеристик кооперації, її соціально-економічного змісту та специфічних організаційних форм і моделей, що характерні для різних типів суспільних устроїв, слугували праці всесвітньо відомих вчених про кооперацію: Баліна М., Жіда Ш., Кондратьєва М., Леніна В., Оуена Р., Райфайзена Ф., Рассела Дж., Туган-Барановського М., Фур'є Ш., Чайнова Д. та інші.

У контексті дослідження були проаналізовані складні процеси ринкових перетворень і глобалізації та їх впливу на розвиток кооперативного сектора економіки, які зокрема висвітлені в роботах Абалкіна Л., Бірчелл Д., Буздалова Л., Безчасного Л., Гейця В., Кривенка К., Курімото А., Лукінова І., Макферсона Я., Мартинова В., Мюнкнера Г., Онищенко О., Пахомова Ю., Поручника А., Саблука П., Чухна А., Шмельова Г., Юрчишина В.

Окремі аспекти розвитку конкретних видів кооперації в Україні на сучасному етапі розкриті в дисертації на базі теоретичних положень і концептуальних підходів, які містяться в наукових працях вітчизняних дослідників кооперації: Алімана М., Апопія В., Башнянина Г., Гончарука Я., Гончаренка В., Горбоноса Ф., Зіновчука В., Крисильного О., Маліка М., Молдаван Л., Черевка Г. та інші.

Незважаючи на наявність певного наукового доробку, комплексні дослідження системи кооперації та процесів її трансформації в умовах перехідної економіки по суті відсутні. Не узагальнено також світовий досвід кооперативного розвитку в країнах з перехідною економікою. Все це обумовлює актуальність і необхідність фундаментальних досліджень української кооперації, розробки теоретико-методологічних аспектів перспективної моделі кооперації, наукового обґрунтування стратегії і пріоритетів розвитку системи кооперації в ринковому середовищі із врахуванням особливостей національної економіки і нового етапу ринкових перетворень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація у вигляді монографії виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів Київського національного економічного університету і є складовою наукових тем: „Закономірності і особливості формування нової економічної системи в Україні” (реєстр. номер 0101U002949); „Теоретичні проблеми становлення нової економічної системи в Україні” (реєстр. номер 0198U000784); а також „Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України” (реєстр. номер 0103U076650). Особисто автором підготовлено підрозділ “Кооперативна модель системи кооперації”, в якому розкрито необхідність розробки нової моделі системи кооперації та сформульовані її особливості, перспективи формування і розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретичних положень, методологічних засад та практичних рекомендацій щодо трансформації кооперативних систем і формування нової моделі кооперації, адекватної типу національної економіки.

Для досягнення мети у дисертації були поставлені такі завдання:

- розкрити сутність, обґрунтувати сучасний соціально-економічний зміст кооперації, принципи та закономірності її розвитку на перехідному етапі;
- визначити типи кооперативних систем, виявити їх особливості, вивчити їх багаторівневу та ієрархічну структуру, характеристику взаємозв'язків і механізм взаємодії структурних елементів;
- розробити теоретико-методологічні підходи трансформації кооперативних систем та їх підсистем із врахуванням особливостей національного кооперативного сектора та міжнародного кооперативного досвіду;
- обґрунтувати перспективну модель кооперативної системи, а також її основні кількісні параметри;
- визначити стратегічні напрями і пріоритети розвитку основних видів кооперації в Україні;

- обґрунтувати створення ефективних фінансово-економічних та організаційно-управлінських механізмів функціонування української кооперації у нових умовах;
- дослідити соціальну місію кооперації, її зростаючу роль у соціальній підтримці і захисті членів кооперативів;
- визначити форми та механізми економічного, організаційного, правового забезпечення перспективного розвитку і функціонування кооперативного сектора економіки.

Об'єктом дослідження є кооперативні системи як складові багатукладної економіки України.

Предметом дослідження є процеси трансформації кооперативних систем і формування соціально-орієнтованого та ефективного кооперативного сектора національної економіки.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають: діалектичний метод пізнання, принцип системності, структурно-функціональний підхід, емпіричний метод. У ході дослідження використовувалися методи абстракції, дедукції й індукції, аналізу та синтезу, поєднання логічного та історичного, порівняння загального та індивідуального, метод гіпотези.

При виявленні сутнісних якостей кооперації, закономірностей її трансформації автор спирався, перш за все, на використання діалектичного методу пізнання. Дослідження закономірностей формування ієрархічної структури кооперативних систем базувалося на використанні структурно-функціонального підходу.

У дослідженні стратегічних напрямків розвитку системи кооперації діалектичний метод пізнання поєднувався з використанням методу абстракції, гіпотези, інструментарію порівняльного аналізу, історико-логічного підходу, прогнозування розвитку кооперативного сектора, а також метод критичного аналізу наукових праць з даної проблеми вітчизняних і зарубіжних вчених.

Дослідження трансформації механізмів управління в кооперативних системах базується на поєднанні теоретичного і емпіричного методів пізнання, виявленні особливостей механізмів управління в багатукладній економіці, метод моделювання статистичних оцінок, виявленні закономірних тенденцій у розвитку механізмів управління взагалі та в кооперативному секторі зокрема. Можливості переведення кооперативного сектора на принципи господарського розрахунку оцінювалися завдяки узагальненню досвіду діяльності вітчизняних кооперативів упродовж 1991-2003 рр.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти, що стосуються державної економічної політики, розвитку національного кооперативного руху, документи державних органів влади, Державного комітету статистики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства аграрної політики України, Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки), Національного кооперативного альянсу. В роботі використані також офіційні публікації та аналітичні звіти Міжнародного кооперативного альянсу, Міжнародної організації праці при

ООН, Європейського бюро Міжнародного кооперативного альянсу, довідкова і монографічна література.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що в роботі на основі творчого використання принципу єдності теорії та практики, конструктивного осмислення існуючих концепцій та мето-дологічних підходів, присвячених питанням розвитку кооперації у ХХІ столітті, визначено особливості впливу перехідних процесів, які з 1989-1991 рр. є характерними для всіх постсоціалістичних країн, на трансформацію кооперативних систем у нову організаційну і функціональну цілісність.

Нові наукові положення, отримані особисто автором, які виносяться на захист, полягають у наступному:

- *вперше:*

- дано наукове вирішення проблеми закономірності та етапів трансформації радянських псевдокооперативів у кооперативну систему, яка поєднує в собі фундаментальні принципи кооперації та конкретні механізми їх реалізації в умовах багатуукладної перехідної економіки. Доведено, що системоутворюючими елементами кооперації виступають загальнолюдські цінності, принципи, інтереси та цілі;
- обґрунтовано особливу роль у розвитку кооперації нової демократичної форми централізації, метою якої є становлення та утвердження багаторівневої (в Україні – шестирівневої) ієрархічної структури кооперативних систем – від метагіперсистеми, яка охоплює весь кооперативний сектор економіки, – до метамікрорівня – підприємств та їх філій. Доведено, що з поглибленням взаємодії кооперативів та інтеграції різних видів кооперативної діяльності в перспективі в Україні буде створено повноцінний кооперативний сектор, що дозволить:
 - системно розвивати українську кооперацію на основі єдиної програми і скоординованих дій кооперативів та державних органів;
 - посилити взаємодію кооперативів, підвищити ефективність їх функціонування, повніше реалізувати конкурентні переваги кооперації на внутрішньому та міжнародному ринках;
 - забезпечити захист кооперації від її “прихватизації”, посилити соціальні гарантії та економічну підтримку членів-пайовиків;
 - розширити міжнародне співробітництво та інтеграцію української кооперації у міжнародний кооперативний рух;
 - посилити взаємодію та співробітництво кооперативів різних рівнів, форм і галузей;
- розроблена наукова стратегія трансформації кооперативної системи на засадах оновлення міжнародних і національних принципів кооперації та форм їх реалізації, поєднання трансформації вітчизняної кооперації з уточненням соціальних, економічних, організаційних, регіональних і міжнародних пріоритетів; уперше виокремлено ринкову складову (в т.ч. конкуренцію) в системі зовнішніх умов життєдіяльності кооперативних систем і розроблено концептуальну модель успішного функціонування і розвитку кооперації в багатуукладній економіці;

- *удосконалено:*

- сутнісну характеристику кооперації, яка розкривається в її органічному зв'язку, з одного боку, з суспільним поділом праці, а з іншого – з специфічною формою колективної організації, стрижнем якої є органічне поєднання соціальних і економічних засад. Встановлено еволюцію базових кооперативних принципів і обґрунтовано національні та специфічні принципи кооперації, які формуються в процесі становлення соціально орієнтованої ринкової економіки;
- субординацію складових нової кооперативної системи України в умовах перехідної економіки; показано, що вона повинна базуватися на пріоритетному розвитку чотирьох видів кооперації: сільськогосподарської, споживчої, кредитної та кооперації в сфері послуг. Розроблено концептуальні засади та практичні рекомендації стратегічного розвитку основних видів кооперації: сільськогосподарської – на базі розвитку виробничих і системи обслуговуючих кооперативів; кредитної – через розширення кредитних спілок і створення системи кооперативних банків; споживчої – за рахунок структурної перебудови і орієнтації на вимоги ринку та ринкової конкуренції; кооперації в сфері послуг – шляхом інтенсивного розвитку кооперативів з надання побутових, соціальних, культурних, оздоровчих, туристичних та інших видів послуг;

- *дістали подальшого розвитку:*

- комплекс напрямів щодо трансформації механізмів управління в кооперативних системах: переорієнтація їх на принципи менеджменту, вдосконалення кадрової політики, підвищення освітнього та інтелектуального потенціалу членів кооперативів, поліпшення нормативно-правової бази; шляхи підвищення мотивацій членів кооперації через реформування відносин власності, прискорення інвестиційно-інноваційного розвитку та зростання доходів, зайнятих у кооперативній системі; з метою реалізації кооперативних принципів та інтересів пропонується поєднувати в господарській діяльності кооперативів кооперативні і ринкові принципи, а також уміло і творчо використовувати принципи підприємницької діяльності;
- програма відродження національної системи аграрних банків. Основу запропонованої системи становлять сільські кредитні товариства (чи кооперативні каси). Другий рівень системи аграрних банків складають кредитні спілки, районні кредитні спілки, районні відділення обласного аграрного банку. Третій рівень формують обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що знаходяться в обласному центрі, але працюють з аграрним сектором. Четвертий, національний рівень – Центральний аграрний банк, який, на думку автора, логічно завершує побудову кооперативної системи аграрного сектора суспільної економіки;
- обґрунтування необхідності економічної діяльності кооперативів на госпрозрахункових відносинах, що сприятиме раціональному використанню ними виробничих і фінансових ресурсів та орієнтації їх

розвитку на інтенсивній основі. У цьому контексті визначено і систематизовано наступні принципи госпрозрахунку в кооперативних підприємствах:

- самоокупність і самофінансування;
 - матеріальна зацікавленість;
 - матеріальна відповідальність членів кооперативу в розмірах пайового внеску та частки майна в кооперативі;
 - посилення матеріальної відповідальності працюючих на кооперативному підприємстві, аж до повного відшкодування втрат;
 - взаємодопомога і взаємопідтримка кооперативів у взаємозв'язках з малим і середнім бізнесом;
 - підзвітність і підконтрольність та внутрішній аудит;
- запропоновано три напрями структурної перебудови господарської організації споживчої кооперації: 1) перетворення основної частини господарських одиниць у самостійні господарські суб'єкти; 2) об'єднання підприємств і створення господарських комплексів на базі інтеграції технологічно і функціонально взаємопов'язаних галузей. Це можуть бути торговельно-сервісні, заготівельно-виробничі комплекси тощо; 3) вдосконалення і розширення господарської організації – створення за участю споживчої кооперації складних організаційно-правових форм господарювання;
- узагальнено міжнародний досвід реформування кооперативних систем та встановлено, що результативність позитивних кооперативних введень залежить від обґрунтованого вибору адаптивних моделей кооперації, активного впровадження ринкових форм, адекватних кооперативному сектору (чесна конкуренція, “прозорі” грошово-товарні відносини, надійна система виконання договорів тощо), дієвості кооперативної соціальної, економічної і правової політики, постійної державної підтримки кооперативів в усіх галузях і сферах перехідної економіки; інтеграції національної кооперації в міжнародні зв'язки на основі взаємовигоди.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані автором дисертації теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть слугувати методологічною та практичною основою розробки стратегії формування кооперативного сектора України на базі сучасних принципів, інтересів і цілей, з урахуванням базових цінностей кооперації, пошуку нового механізму функціонування кооперативів в умовах ринкового середовища і гострої конкуренції; переведення кооперативів на госпрозрахункові принципи виробничої і комерційної діяльності. Практичне значення мають також конкретизовані пропозиції автора щодо напрямів трансформації окремих видів кооперації: сільськогосподарської, кредитної, споживчої та кооперації в сфері послуг. Висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть стати базою при визначенні цінностей, принципів, інтересів та цілей кооперативного сектора при формуванні сучасної державної політики, нормативно-правової бази функціонування і розвитку вітчизняної кооперації в інтересах усього суспільства.

Практичне значення мають також пропозиції автора щодо трансформації окремих видів кооперації: сільськогосподарської, кредитної, споживчої та кооперації у сфері послуг.

Висновки і пропозиції дослідження зокрема знайшли своє впровадження на загальнодержавному рівні, при розробці за участю автора Закону України “Про кредитні спілки” (№2908-III від 20.12.01 р.); Закону України “Про кооперацію” (№1087-IV від 10.07.03 р.) [довідка Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 72-30/65 від 21.05.04 р.]; Указу Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” (№767 від 06.06.2000 р.); Указу Президента України “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах” (№1348 від 19.12.2000 р.); Указу Президента України “Про основні засади розвитку соціальної сфери села” (№1356 від 20.12.2000 р.); Указу Президента України “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села” (№640 від 15.07.02 р.); тематичної доповіді “Формування та розвиток аграрного ринку України”, Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році” і “Стратегії економічного і соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” на 2004-2015 роки”, схваленої Указом Президента України (№493 від 28.04.04 р.) [довідка Адміністрації Президента України № 10-08/956 від 14.05.04 р.]; “Стратегії розвитку споживчої кооперації України (2004-2015 рр.)”, затвердженої і прийнятої на XIX з’їзді споживчої кооперації України (23 березня 2004 р.) [довідка Укоопспілки №13/167 від 17.05.04 р.].

Результати дослідження використовуються при вивченні дисциплін: “Кооперативне право”, “Теорія кооперації”, “Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг”, “Маркетингова діяльність підприємств споживчої кооперації”, “Мікроекономіка”, “Економіка підприємства” у Львівській комерційній академії [довідка №438/01-1.08 від 27.05.04 р.] та Полтавському університеті споживчої кооперації України [довідка № 01-71/07 від 27.05.04 р.].

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення і результати дослідження доповідалися автором на наукових конференціях, симпозіумах, семінарських заняттях з керівним складом працівників системи Укоопспілки, зокрема на: V Міжнародному конгресі українських економістів “Україна у ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку” (22-26.05.2000 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції “Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі” (19-20.11.98 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття” (26-27.06.01 р., м. Київ); Науково-практичній конференції “Самобутність споживчої кооперації: історія, досвід і шляхи розвитку” (26.10.01 р., м. Харків); другій Міжнародній економетричній конференції “Економічні методи і моделі в економіці: теорія і практика” (2001 р., м. Львів); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Внутрішній ринок споживчих товарів України: стан і перспективи розвитку” (28-29.05.03 р., м. Київ).

Публікації. За темою дослідження опублікована 41 праця, у тому числі: 2 монографії, 4 підручники та навчально-методичні посібники, 22 праці у наукових фахових виданнях, рекомендованих ВАК України (в яких особисто автору належить 10,1 др.арк.), 13 – в інших виданнях. У загальному обсязі публікацій особисто автору належить 58,2 др.арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація у вигляді монографії складається зі вступу, 5 розділів, викладених на 332 стор. У тексті розміщено 26 табл. на 21 стор., 49 рисунків на 27 стор. Список використаних джерел містить 258 назв.

Основний зміст роботи

У вступі розкривається актуальність теми дисертаційного дослідження з позиції розв'язання теоретичних та практичних проблем трансформації кооперативних систем та забезпечення їх нового соціально-економічного змісту, адекватного, з одного боку, базовим принципам кооперації, а з іншого – вимогам багатокладної перехідної економіки, визначено мету, основні завдання, об'єкт та предмет дослідження, використані автором методи дослідження, сформульовано наукову новизну одержаних результатів, що виносяться на захист, розкрито практичне значення одержаних результатів для розвитку кооперативного сектора в Україні, наведено дані про апробацію та публікації результатів дослідження.

У розділі 1 “Сутність кооперації і кооперативних систем” автором обґрунтовується сутність кооперації в сучасних умовах. Дослідженню цього надзвичайно складного суспільно-економічного явища присвячено чимало праць. Показується, що сформувалися три основні напрями кооперативної теорії. Першу з них започаткували соціалісти–утопісти А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є та Р. Оуен і продовжили Ш. Жід, М. Туган-Барановський. Вони розробили ряд теорій, які можна об'єднати в теорію „кооперативного соціалізму”. Другий напрям представлений К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним та їх послідовниками. Вони розглядали робітничу кооперацію як засіб класової боротьби проти буржуазії. Третій напрям отримав назву кооперативізму. Його ідеологи Дж. Коулі, Дж. Стрейчі, А. Курімото вважають, що кооперація, за своєю природою, не є ні капіталістичною, ні соціалістичною і здатна стати основою „третього шляху” суспільного розвитку.

Однак, незважаючи на різноманітність теоретичних досліджень кооперації, немає єдиної думки щодо її сутності. Сучасні науковці здебільше обмежуються аналізом організаційної форми кооперації, причому у відриві від першооснов. Це спрощує і спотворює її сутність та соціально-економічний зміст. Сутність кооперації, на думку автора, слід розглядати щонайперше, як специфічну форму діяльності людей праці і суспільної форми її організації. Це положення становить вихідний пункт методологічного підходу автора.

Економічна природа кооперації, в основі якої лежить система суспільної праці, виражає лише один аспект її змісту. Іншим виступає соціальна природа кооперації. Це пояснюється тим, що вона виникає в умовах погіршення соціального становища певних класів, груп і верств населення. В пошуках

соціальної справедливості, соціального захисту маса слабо захищених людей позитивно сприйняла кооперативну ідею і стала на шлях створення кооперації. Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що кооперація є соціально-економічним явищем, зміст якої визначають як економічна діяльність, так і соціальна ідея. Економічні та соціальні засади кооперації органічно пов'язані.

Соціально-економічному змісту відповідає особлива, специфічна форма організації колективної діяльності, яка складається з базових ланок, об'єднаних в асоціації, спілки, альянси. За своєю структурою така організаційна форма має ієрархічний характер і формує багаторівневу структуру – локальну, регіональну, федеральну, національну і міжнародну. Найпростішою організаційною формою, первинною ланкою кооперації є кооператив. Сучасне його трактування було прийнято XXXIV конгресом МКА у 1995 році. Згідно з ним кооператив – це автономна асоціація осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних та культурних потреб і прагнень за допомогою підприємства, що знаходиться у спільному володінні та управляється демократично. Це універсальне визначення стосується і вітчизняної кооперації, але з певними уточненнями, які відображають її специфічний шлях розвитку. Йдеться про те, що кооператив є не просто асоціацією, а об'єднанням осіб на засадах членства, обов'язкової участі члена-пайовика в діяльності кооперативу (участь економічна, трудова), останній задовольняє потреби не лише членів-пайовиків, а й інших осіб.

Акцентується увага на характерній рисі кооперації – прагненні до об'єднання і співробітництва з іншими кооперативами. Воно є виразом внутрішньої сутності кооперації, реалізацією її базової ідеї – до успіху через співробітництво і взаємодопомогу. На практиці кооперативи об'єднуються в спілки, ті у свою чергу – в кооперативні формування, спілки вищого порядку. Таким чином створюються кооперативні підсистеми, прикладом яких є Центральна спілка споживчих товариств (Укоопспілка). Функціонально-галузеві кооперативні підсистеми об'єднуються в Національний кооперативний альянс, формуючи цілісну національну кооперативну систему (див. рис. 1).

Далі в дослідженні обґрунтовується положення про зростання ролі кооперації в умовах ринкової трансформації економіки. Це обумовлено тим, що, з одного боку, в умовах перехідного періоду найповніше розкривається соціально-економічна природа кооперації, реалізуються її цінності, а з іншого – кооперація, як ніяка інша суспільно-господарська структура, спроможна сприяти вирішенню злободенних та гострих соціально-економічних проблем, таких як десоціалізація суспільного життя, зростаюче безробіття аграрного населення, занепад села тощо.

Сутність кооперації, її життєві можливості визначаються принципами. Останні – це усталені вимоги, правила, на яких має ґрунтуватися діяльність кооперативних структур. Автор надає великого значення вивченню та науковому аналізу принципів кооперації в сучасних умовах. Воно зумовлене перебудовою системи кооперації України, формуванням її нової моделі.

Правильно визначені принципи дадуть можливість створити життєздатну та ефективну національну кооперативну систему.

Базована на сучасних принципах кооперація володіє потенціалом розв'язання відомої колізії ринкової економіки – суперечності між забезпеченням економічної ефективності діяльності та соціальної справедливості. Саме кооперація володіє найкращим з-поміж інших господарських систем потенціалом для успішного поєднання (погодження) умов досягнення високої економічної ефективності із задоволенням соціальних потреб громадян. У зв'язку з цим слід вказати на два моменти. По-перше, це продуктивне використання доходів, відмова від застосування їх на особисті цілі керівництва та великих власників (“престижні зарплати”, усілякі бонуси, надмірні представницькі витрати тощо), ризикові (спекулятивні) інвестиції, що має місце в приватному бізнесі. По-друге, соціальні витрати є одночасно інвестиціями в людський капітал кооперативних підприємств, який, як відомо, має власну продуктивність. Підвищення рівня освіти, кваліфікації, інформованості, здоров'я та добробуту забезпечують зростання продуктивності праці кооператорів, підвищення ефективності їх діяльності.

Автор акцентує увагу на важливості взаємодії кооперації з урядом. Доводиться, що стосунки з органами влади повинні базуватися на засадах партнерства та співробітництва і передбачати залучення кооперації до загальнонаціональних та галузевих програм, враховувати її інтереси при складанні бюджетів, створенні інноваційних фондів тощо.

Кооперацію слід розглядати і аналізувати як соціально-економічну систему, яка є складовим елементом (підсистемою) економічної системи країни. Вона бере активну участь в усіх процесах суспільного відтворення: виробництві, розподілі, обміні та споживанні створеного суспільного продукту. Кооперативна система є сукупністю певних елементів, або підсистем нижчого рівня, що засновані й функціонують на засадах: добровільного і демократичного об'єднання громадян (фізичних осіб) на пайових умовах; спільної діяльності у певній галузі (сфері) господарювання; задоволення власних інтересів членів (пайовиків) даного кооперативу. Сучасна кооперативна система виступає як форма організації господарської, соціально-духовної та політичної діяльності членів (пайовиків) з метою всебічного задоволення їх економічних, соціально-духовних та політичних інтересів.

Проведена оригінальна типологізація кооперативних систем дозволила виявити важливі закономірності їх ринкової трансформації, передбачити можливі наслідки тяглості окремих економічних процесів. Автор вважає, що економічна і соціальна природа кооперативних систем бере свій початок безпосередньо у специфічній формі спільної господарської праці. На основі цього кооперативні системи доцільно класифікувати з організаційних позицій і ступеня складності організації. В контексті організаційного підходу розрізняють прості та складні кооперативні системи. Перші характеризують початковий етап їх розвитку, який обмежується ХІХ століттям.

Більш актуальними є складні кооперативні системи, що розвивалися в ХХ столітті. Їм притаманна значна внутрішня диференціація праці, поява поділу функцій власника та працівника, диференціація управлінської праці, відокремлення підприємницьких здібностей, переважання інтенсивних методів господарювання. Еволюція сформувала чотири послідовних типи цих систем: некапіталістичні, квазікапіталістичні, капіталістичні та гіперкапіталістичні. Провідним критерієм цієї класифікації виступає питома вага найманої праці в загальному її обсязі. Ця типологізація дозволила виявити наявність і тенденції такого важливого процесу як декооператизація. Останню можна охарактеризувати як поступову втрату системою своєї кооперативної сутності. Вона виникає вже у квазікапіталістичних системах і наростає по мірі переходу до наступних складних систем. Декооператизація на останньому етапі розвитку (гіперкапіталістичні системи) майже повністю знищує кооперативну природу систем, перетворюючи їх у псевдокооперативні. Відслідковування та регулювання процесу декооператизації є конче необхідним для збереження кооперативних систем. Його незнання та ігнорування веде у віддалених періодах до руйнування, а в кращому випадку – до модифікації кооперативної системи (підсистеми), втрати її економічної ефективності (див. рис. 2).

Рис. 2. Крива економічної ефективності К-систем за умов їх декооператизації (довготривалий ринковий період)

У розділі 2 “Трансформація кооперативних систем” розглянута та узагальнена європейська практика трансформації кооперативних систем, показана можливість використання європейського досвіду для реформування української кооперації, обґрунтована перспективна модель вітчизняної системи кооперації.

Визначення та коригування шляхів розвитку кооперативних систем в Україні вимагає аналізу світового досвіду їх перетворень та виявлення їх особливостей у постсоціалістичних країнах. Критичний аналіз ситуації виявив як позитивний, так і негативний досвід ринкової трансформації кооперативних систем Східної, Центральної та Західної Європи. Він дозволив дійти висновку, що результативність трансформації кооперативних систем в Україні залежить від успішності реалізації заходів, спрямованих на адаптацію кооперативних систем до ринкових умов господарювання, вдалого вибору моделі розвитку кооперації, активізації співпраці з іноземними кооперативними спілками, а також від дійової державної підтримки кооперації та кооперативних перетворень.

У розділі показується, що вирішальне значення для успіху ринкової трансформації кооперації має чітке визначення її траєкторії, вибір моделі, яка базуватиметься на кооперативних цінностях та принципах і максимально враховуватиме впливи-вимоги зовнішнього середовища. Кооперація – це по суті система в економічній системі країни. Теорія систем передбачає, що підсистема має відносну самостійність, виконує свої функції, але водночас

підпорядковується загальним правилам системи, має спільну з нею мету. Виходячи з цього, важливо проаналізувати зовнішні умови розвитку кооперативної системи, з'ясувати наскільки вони сприяють останньому. Серед них на першому плані знаходиться лібералізація господарського життя. Вона передбачає цілий комплекс ринкових нововведень: відмову від тотального контролю держави над економікою, запровадження економічної свободи, скасування обмежень на підприємництво, встановлення ринкових цін тощо. Для кооперації лібералізація означає свободу розвитку нових форм кооперації, типів кооперативів, видів економічної діяльності. Саме лібералізація створила умови для розвитку кредитної та сервісної кооперації.

Приватизацію закономірно вважають стрижнем ринкових реформ. Вона обумовила перебудову відносин власності в Україні, зміну типів, видів та форм власності. Приватизація зруйнувала формаційний соціалістичний уклад і породила багатофункціональну економіку, характерну для перехідного періоду. Багатоукладність створює сприятливі умови для розвитку кооперації: визнається і законодавчо захищається колективна форма власності, створюються рівні умови для розвитку суб'єктів різних форм власності, у тому числі кооперативної. Широкомасштабна приватизація підготувала основу для розвитку якісно нової моделі кооперації в сільському господарстві.

Позитивний вплив на розвиток кооперації має демонополізація економіки та стимулювання конкуренції. Реалізація антимонопольної та конкурентної політики дозволила суттєво знизити рівень монополізації економіки, розширити конкурентне середовище. Це створило передумови для розвитку малого і середнього підприємництва. Переважна більшість кооперативних підприємств може бути віднесена саме до цього сектора економіки. Демонополізація створила передумови для розвитку кооперативного промислового виробництва, зокрема в рамках споживчої кооперації. Так, в Україні запрацювали кооперативні хлібозаводи і пекарні, ковбасні цехи, консервні заводи, виробництва з випуску безалкогольних напоїв. Немаловажну роль у розвитку кооперації відіграє також макроекономічна стабілізація та поновлення економічного зростання.

Важливим макроекономічним процесом, який справляє істотний вплив на розвиток кооперації, є десоціалізація суспільного життя та зростання безробіття. В цих умовах взаємодопомога та співпраця на кооперативних засадах виступають не тільки засобом самовиживання населення, а й потужним інструментом подолання кризи, розгортання виробничої та торговельної діяльності, зростання доходів громадян, особливо у сільській місцевості. До того ж розвиток кооперативної діяльності ефективно сприяє залученню людей до праці, зниженню безробіття серед сільського населення.

На основі проведеного аналізу автор доходить висновку про те, що ринкова орієнтація національної економіки створила безпрецедентні умови для поширення кооперації. Соціальні, економічні чинники, політичний клімат дозволяють прискорено розвиватися різним видам кооперації, що формують кооперативний сектор економіки. Кооперація має своє поле діяльності, свою виробничу і соціальну нішу.

У роботі дається визначення стратегії розвитку кооперації та перспективної моделі кооперативної системи. Йдеться не про відродження класичної кооперації, а створення сучасної її моделі, адекватної типу національної економіки, ринково орієнтованої моделі кооперації. Вона повинна базуватися на міжнародних кооперативних принципах і враховувати національні особливості та традиції. На основі реалій України, історичного досвіду розвитку кооперативного руху та традицій українська кооперація має розвиватися як соціально економічна і громадська система, що включає різні форми і види кооперації, всі типи кооперативів та кооперативних організацій. Запропонована модель кооперації передбачає гармонійне поєднання соціальних і економічних засад та переважну орієнтацію на сільську місцевість. Характерними властивостями нової моделі слід вважати:

1. Тенденцію до розширення сфери кооперативної системи. Теоретично розвиток системи відбувається як підпорядкуванням собі інших елементів, так і створенням відсутніх. У конкретному плані йдеться про відновлення кооперативних підсистем у таких традиційних для українського кооперативного руху секторах як сільське господарство та кредитна сфера. Разом з тим по суті заново створюються кооперативи у сфері послуг – сервісні кооперативи. Зазначається, що діапазон дії кооперації в перехідний період та у ринковій економіці практично не обмежений, вона здатна забезпечити ефективне функціонування будь-якої сфери людської діяльності.

2. Посилення взаємодії та співробітництва кооперативів різних рівнів і видів. Сьогодні, на жаль, кооперативи функціонують переважно ізольовано, поза системою єдиних зв'язків. Між тим об'єднаний потенціал кооперації має величезну силу, здатний реалізувати значний синергетичний ефект.

3. Застосування гнучких організаційних форм і структур управління господарською та соціальною діяльністю.

4. Прагнення до об'єднання кооперативів, що є для них природним явищем.

Становлення нової моделі кооперативної системи передбачає проходження через три етапи. На першому – відбувається формування “критичної маси” первинних кооперативів. На другому – масове створення територіальних та галузевих об'єднань кооперативів. На третьому етапі складається кооперативний сектор на національному рівні та завершується його організаційне оформлення.

У розділі 3 “Функції та ієрархічна структура кооперативних систем” доводиться, що існування та розвиток кооперативних систем безпосередньо залежить від ефективності їх функціонування, здатності конкурувати з іншими (некооперативними) системами. Ця конкурентно-спроможність формується на низовому рівні, на рівні кооперативів. Вона визначається головним чином ефективністю використання економічних ресурсів у процесі їх трансформації у відповідні продукти. Проведений аналіз засвідчив дещо нижчий рівень їх ефективності, ніж у некооперативних секторах економіки. Автором виявлено об'єктивні та суб'єктивні чинники цього недоліку в діяльності кооперативів.

З метою пошуку шляхів підвищення ефективності господарської

діяльності кооперативів проведено ґрунтовний аналіз впливів процесів концентрації та централізації, що відбуваються у кооперативному середовищі. Дослідження розвитку процесів концентрації показало, що підприємства в більшості галузей кооперативного сектора економіки мають досить низьку масштабну еластичність діяльності. Під останньою ми розуміємо ступінь чутливості економічної системи до зміни масштабів діяльності, тобто до зміни рівня концентрації. Інакше кажучи, значне зростання масштабів діяльності супроводжується суто символічним зростанням економічної ефективності їх функціонування. Таким чином, доведена недоцільність (неефективність) підвищення рівня концентрації кооперативних систем.

Навпаки, ефекти процесів централізації для кооперативних систем, як свідчать дослідження автора, є більш однозначними та значущими. Розрізняються два типи централізації. Перший – адміністративний за своїм походженням і природою, притаманний економіці соціалістичної доби. Другий – характерний для ринкових економік, означає, що об'єднання в спілки, ліги тощо здійснюється суто економічними методами, диктується виключно економічною доцільністю. В українській кооперації за роки незалежності відбувався різкий поворот від радянської адміністративної гіперцентралізації до тотальної децентралізації. Остання значною мірою спричинилася до занепаду кооперативів. В останні декілька років почалося відновлення української ієрархії кооперації, причому вже на засадах економічної централізації. Аналіз показав значний вплив процесів централізації на ефективність функціонування кооперативних систем. Це засвідчила висока централізаційна еластичність, під якою розуміється ступінь чутливості кооперативних систем до змін рівня централізації, вплив на ефективність їх функціонування. Економічна централізаційна еластичність однозначно позитивно впливає на результа-тивність кооперативних систем (підсистем), посилює їх конкурентоздатність, полегшує адаптацію до складних ринкових умов. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку про те, що економічна централізація – неминучий етап подальшого розвитку вітчизняних кооперативних систем.

Поглиблюючи компаративістський аналіз кооперативних і некоопера-тивних систем, автор досліджує різновиди ефективності діяльності. Спонукою до цього стала поширена практика порівняння зазначених систем виключно з позицій економічної ефективності. Проте кооперацію як соціально-економічне явище слід оцінювати не лише, і навіть не в першу чергу за економічною ефективністю. Кооперація формувалася передусім як соціальна організація, в якій економічна діяльність слугує меті задоволення соціальних потреб. Отже, слід брати до уваги і соціально-духовну ефективність. Остання визначає ступінь реалізації соціально-духовних потреб членів кооперативу, результативність їх розвитку. Отже, порівняльну оцінку різних систем доцільно і правомірно робити за показниками інтегральної ефективності функціонування, під якою розуміється сукупний ефект від усіх аспектів кооперативної діяльності. Аналіз свідчить про те, що кооперативні системи поступаються некооперативним (і то лише в коротко- та середньотермінових періодах) лише в

суто економічному плані, натомість компенсують це відставання тими перевагами, які вони мають у плані соціальному і соціально-духовному.

На основі проведеного аналізу робиться висновок про те, що підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності кооперативної системи є не стільки зовнішньою, скільки внутрішньою проблемою. Її розв'язання полягає у перебудові внутрішньої структури кооперативної системи, у такій її самоорганізації, за якою реального першочергового розвитку набудуть соціальна і соціально-духовна сфери, і на практиці повною мірою будуть реалізовані кооперативні цінності та кооперативні принципи. В цьому плані виняткове значення має “добудова” кооперативної системи у соціальному і соціально-духовному відношенні, і спрямування розвитку у русло реалізації найвищих кооперативних ідеалів – задоволення соціально-матеріальних і соціально-духовних потреб своїх членів. Це, на думку автора, складає зміст перспективної моделі системи кооперації.

У розділі 4 “Стратегічні напрямки розвитку системи кооперації України” автором обґрунтовуються перспективи розвитку основних підсистем кооперації в рамках її нової ринкової моделі: сільськогосподарської, споживчої, кооперації у сфері послуг та кредитної кооперації. При цьому підкреслюється, що пріоритетною **сферою розвитку кооперації виступає сільське господарство**. Саме в цій галузі, як доводиться автором, в нових умовах найбільш значущою виявиться перевага кооперативної форми господарювання.

У перехідній економіці на початку XXI століття з'явилися додаткові стимули для розвитку процесів кооперування. Це, зокрема, фінансова слабкість більшості сільськогосподарських формувань, відсутність ефективної системи матеріально-технічного забезпечення та збуту продукції, брак досвіду ринкового господарювання. Додатковим стимулом до кооперування аграрної діяльності є пошук її оптимальних параметрів. Ця діяльність є багатоплановою і включає процеси виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, збуту тощо. Кожен з них претендує на свій оптимум, за якого забезпечується мінімальний рівень собівартості одиниці продукції, або ж на одиницю затрат одержується максимум продукції. Ці оптимуми не можуть бути досягнуті в межах одного аграрного підприємства. Окремі технічні чи економічні процеси можуть бути виділені з конкретних господарств для об'єднання з аналогічними процесами в інших господарствах. А це розширює поле діяльності для кооперації. Отже, питання диференційованих оптимумів – це визначення масштабів кооперативних економічних взаємовідносин. Зазначене доводить можливість реалізації сільськогосподарською кооперацією вигод (виграшів) від позитивних ефектів масштабу, які тут досягаються за допомогою співробітництва задля втілення в життя вимог концепції диференційованих оптимумів (мінімумів).

Розроблена та запропонована автором стратегія розвитку кооперації в аграрній сфері України передбачає цілий ряд економічних, правових, організаційних заходів, здатних забезпечити швидкий поступ сільськогосподарських кооперативів, суттєво підвищити ефективність функціонування агро-промислового комплексу країни, повернути Україні статус “житниці Європи”.

У роботі доводиться, що ядром кооперативної системи України в перехідному періоді виступає **споживча кооперація**. Саме вона є найбільш структуризованою, соціалізованою та організаційно оформленою. Її належить роль лідера у формуванні нової моделі кооперації України, роль науково-методичного центра. Вона володіє потужним економічним потенціалом – близько 20 тис. торговельних об'єктів, 1500 переробних виробництв, 340 заготівельно-збутових підприємств та інших об'єктів. Об'єднує понад 1,1 млн. пайовиків і забезпечує трудову діяльність 120 тис. чоловік. Її історичне середовище – сільська місцевість, головне завдання – задоволення матеріальних і соціально-духовних потреб селян. Цю функцію споживча кооперація виконувала завжди. Проте в сучасних умовах її значення помітно зростає, посилюється її соціально-економічна роль. Споживча кооперація є соціальною організацією людей і водночас для виконання соціальних функцій широко використовує економічну діяльність. Вона покликана сприяти соціальному захисту та економічній підтримці широких верств населення, становленню сільського ринку товарів і послуг, відродженню села.

Для виконання цієї важливої місії споживча кооперація повинна пройти стадію ринкового реформування. В загальній стратегії реформ споживчої кооперації найактуальнішим напрямом є структурні перетворення. Важливість та складність реалізації цього завдання полягає у тому, що споживча кооперація має багатовимірну структуру, обумовлену її організаційною системністю і поліфункціональною діяльністю. На основі останнього у складі споживчої кооперації ми виділимо три групи кооперативів, що діють у трьох сферах діяльності: сфері товарного обігу, сфері виробництва та сфері послуг (див. рис. 3).

Галузева структура споживчої кооперації включає близько 20 галузей і підгалузей. Зміст перетворень у галузевій структурі автор вбачає у тому, щоб оптимізувати її за всіма параметрами, адаптувати до сучасних ринкових реалій. Саме від масштабів і ефективності функціонування галузей залежить існування та перспективи споживчої кооперації. Стратегічна лінія її розвитку полягає в збереженні життєздатних і розвитку нових галузей; стабілізації та розширенні масштабів діяльності; ринковій орієнтації і підвищенні конкурентоспро-можності галузей.

Автором запропоновано три напрями структурної перебудови господарської організації споживчої кооперації. Перший напрям полягає в перетворенні основної частини господарських одиниць у самостійні господарські суб'єкти.

Економічна самостійність та юридичний статус дозволять активізувати діяльність господарських одиниць, адаптувати їх до ринкових умов. Другий напрям – це об'єднання підприємств, їх інтеграція. Крім створення госпрозрахункових об'єднань однопрофільних підприємств, економічно вигідно формувати господарські комплекси на базі інтеграції технологічно і функціонально взаємопов'язаних галузей. Це можуть бути торговельно-сервісні, заготівельно-виробничі комплекси тощо. Третій напрям вдосконалення і розширення господарської організації – це створення за участю споживчої

кооперації складних організаційно-правових форм.

Рис.3. Перспективна модель функціонально-галузевої структури споживчої кооперації

Автор аргументовано доводить, що широкомасштабна структурна перебудова споживчої кооперації України дозволить:

- якісно оновлювати складові елементи системи (підсистеми) споживчої кооперації;
- посилити взаємозв'язки і підвищити ефективність взаємодії структурних елементів;
- створити якісно нову модель споживчої кооперації;
- адаптувати споживчу кооперацію до нових умов розвитку і функціонування.

Найперспективнішою сферою розвитку кооперативної системи є сфера послуг. Найширше поле діяльності відкривається саме для сервісних кооперативів. Їх можна розглядати як один із рушіїв становлення сталих ринкових відносин у суспільстві. За теорією американського соціолога Е.Тоффлера, світ вступив у “третю хвилю” свого розвитку, економічною платформою якої стає сфера послуг. Інформаційні та наукові послуги формують підвалини “нової економіки” або “економіки знань”.

Аналіз показує, що кооперативна форма господарювання є найбільш пристосованою для створення і надання послуг. Проте кооперація поки що не змогла належним чином закріпитися в ній і створити там свою потужну нішу. Остання може включати цілий спектр кооперативів різноманітного спрямування (див. рис. 4).

Рис. 4. Перспективні напрями кооперативної діяльності у сфері послуг

Значну увагу в дисертації приділено обґрунтуванню перспектив розвитку кредитної кооперації. Вона є ще однією перспективною сферою для кооперації. Відродження кредитних спілок, що триває майже десять років, стало одним із важливих стратегічних напрямів розвитку національної системи кооперації. Кредитні спілки нині вже є помітним явищем у суспільстві. Залучаючи заощадження своїх членів для організації взаємокредитування, вони активно заявили про себе як про досить перспективні суб'єкти фінансового ринку, що діють у секторах мікро кредитів та заощаджень населення.

Подальша перспектива розвитку кредитної кооперації пов'язана із створенням кооперативних банків. Здійснюючи фінансово-кредитне обслуговування переважно дрібних суб'єктів економіки, ці банки набули значного поширення в більшості країн світу. Знаходячись у власності своїх клієнтів, вони успішно забезпечують потреби широких верств сільського і міського населення в різноманітних кредитах, ощадних, розрахункових та інших фінансових послугах. До Жовтневого перевороту в Україні існувала потужна і досить розвинута мережа кооперативних банків, яка наприкінці 20-х років минулого століття була ліквідована. Зараз стоїть завдання їх відродження з метою забезпечення кредитами передусім сільських товаровиробників, сільського населення.

Автором запропонована програма відродження національної системи аграрних кооперативних банків. Остання має будуватись за принципом класичних західних кооперативних фінансово-кредитних систем. Основу запропонованої системи становлять сільські кредитні товариства (кооперативні каси), що створюються селянами одного або кількох сусідніх сіл. Другий рівень системи складають кредитні спілки, що діють у районних центрах, районні відділення обласного кооперативного банку, районні кредитні кооперативи (після прийняття відповідного законодавства). Третій рівень формують обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що знаходяться в обласних центрах, але працюють з аграрним сектором. Четвертий, національний рівень – Центральний аграрний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи аграрного сектора, об'єднуючи обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що працюють із аграрним сектором. Зазначається, що для реалізації цієї програми необхідна державна підтримка і фінансова допомога.

У розділі 5 “Трансформація механізмів управління в кооперативних системах” розглядаються особливості функціонування її економічного механізму та основні напрями його перебудови. Нова економічна модель кооперації вимагає докорінної перебудови фінансового механізму функціонування кооперативних систем. Мета перебудови цього сегменту економічного механізму – забезпечення беззбиткової діяльності усіх кооперативів. У зв'язку з цим автор обґрунтовує необхідність переведення діяльності усіх кооперативів на кооперативні принципи господарювання, реалізація котрих закладає бази і основи перебудови фінансового механізму кооперації.

У дисертації дається авторське обґрунтування кооперативних принципів господарювання:

- принцип економічної участі членів кооперативу своїм майном і коштами у формуванні суспільного капіталу, а також у багатьох випадках і своєю працею. Цей принцип сприяє гуманізації кооперативної економіки, породжує солідарну відповідальність за фінансові результати діяльності підприємства;
- принцип самоокупності і самофінансування. Реалізація цього принципу сприяє розширенню меж розвитку кооперації в умовах ринку, забезпечує її високу конкурентоспроможність;
- принцип матеріальної зацікавленості, який є рушійною мотивацією господарської діяльності. Він передбачає з допомогою економічних і матеріальних стимулів поєднання суспільних інтересів, інтересів колективу підприємства і його членів;
- принцип матеріальної відповідальності, який передбачає солідарну відповідальність за економічні результати діяльності в розмірі членського внеску і частки в майні кооперативу;
- принцип підзвітності і підконтрольності передбачає забезпечення внутрігосподарського, внутрісистемного і громадського (кооперативного) контролю за діяльністю кооперативних підприємств, збереженням кооперативного майна, фінансовим станом і економічною результативністю.

Далі в дисертаційному дослідженні проводиться думка, що кооперація успішно функціонує за умови організаційної єдності, синтетичним виразом якої є управлінська ієрархія. Наявність ієрархічно організованих систем дозволяє кооперації краще відстоювати свої інтереси як на регіональному рівні (перед органами місцевої влади), так і загальнонаціональному рівні (ініціювання законопроектів та інших нормативно-правових актів). Отже, ієрархію управління дисертант вважає важливим параметром організаційної структури управління і напрямом її удосконалення.

У роботі показується, що кооперативним формам самоорганізації людей властива специфічна побудова системи управління, яка складається з двох підсистем: підсистеми органів громадського самоврядування і підсистеми професійного управління соціальною та господарською діяльністю організацій і підприємств. Удосконалення системи управління кооперацією передбачає його побудову на засадах гармонізації цілей об'єднаних пайовиків, працівників і структурних підрозділів апарату управління, з урахуванням її багатогалузевого і багатфункціонального характеру соціальної та господарської діяльності.

Запропонована автором програма удосконалення управління кооперативними системами передбачає наступні заходи. По-перше, підвищення організаційної ролі правлінь кооперативів і спілок, що повинне проявитися в переорієнтації їх діяльності з вирішення поточних господарських питань на вирішення стратегічних проблем розвитку кооперативних систем. По-друге, реалізацію у повному обсязі ролі і значення членів кооперативів у процесі управління і контролю. Вона вимагає послідовного дотримання принципів кооперативної демократії. По-третє, розмежування функцій виборних працівників і найманого персоналу. По-четверте, професіоналізацію управління виробничо-господарською діяльністю кооперативів і спілок. Пропонується запровадити посади виконавчих директорів, на яких слід покласти всі розпорядницькі функції щодо організації поточної господарської діяльності. Це підвищить статус голови правління кооперативу, який звільняється від виконання оперативних функцій управління і стає організатором роботи правління і соціальної діяльності кооперативу в цілому.

Успіх трансформаційних перетворень у кооперативній системі в значній, а то і вирішальній мірі залежить від кадрового забезпечення. Його роль у ринковій економіці є надзвичайно важливою. Це обумовлено появою нової моделі кооперативу як ефективного власника, наявністю економічної зацікавленості. Людський фактор, його якість та раціональність використання стають домінантою суспільного розвитку. Сучасна теорія поділяє продуктивний капітал на фізичний та людський. Останній представлений людиною-працівником і знаходить свій вираз у знаннях, кваліфікації, навичках та вмінні працювати. Успіх підприємств сьогодні визначається якістю робочої сили, наявністю висококваліфікованих працівників.

Кадрову ситуацію у вітчизняній кооперації не можна назвати задовільною. Відчувається гостра нестача кваліфікованих працівників, які володіють знаннями та вмінням господарювання в ринкових умовах. Враховуючи розширення кооперативного сектора економіки, потреба в таких кадрах

зростатиме. У дисертації обґрунтовуються основні складові концепції кадрового забезпечення кооперативної системи. Вона має включати, по-перше, заходи щодо формування якісного складу керівників кооперативних підрозділів і, по-друге, підвищення кваліфікації працівників низових ланок. Спеціального вирішення вимагає проблема активізації людського фактора на виробництві. Його розв'язання вимагає передусім застосування матеріального і морального стимулювання діяльності, а також переважне використання праці самих кооператорів, в яких проявляється комплекс власник-працівник. Лише вузькі спеціалісти можуть запрошуватися з поза меж систем кооперації.

У дисертації докладно проаналізовано вплив на трансформаційні процеси правового забезпечення. Розвиток кооперації відбувається в правовому полі держави, яке може як стимулювати, так і гальмувати цей розвиток. Кооперація претендує на те, щоб стати рівноправною або навіть привілейованою (з огляду на значний соціальний потенціал) формою господарювання з погляду правового забезпечення та державної підтримки. Існуюче законодавство про кооперацію в основному створило правові передумови її розвитку. Проте нині формально повне законодавче забезпечення мають лише три види кооперації – споживча, сільськогосподарська і кредитна. Разом з тим деякі положення чинного законодавства вносять певну суперечність у правове регулювання діяльності кооперативів. Тому існує потреба удосконалення кооперативного законодавства. Воно, з одного боку, передбачає розробку та прийняття нових законів стосовно окремих видів кооперації, а з іншого – усунення існуючої суперечності в трактуванні певних положень різними законами.

У дисертації показуються основні напрями удосконалення вітчизняного законодавства стосовно кооперативного сектора економіки. При цьому автор доводить, що удосконалення кооперативного законодавства необхідно здійснювати в напрямі закріплення та подальшої деталізації в ньому принципів Міжнародного кооперативного руху з урахуванням національної специфіки, забезпечення єдності та збалансованості усіх складових кооперативної політики, органічного поєднання державного і внутрісистемного регулювання кооперативної діяльності.

Висновки

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукової і практичної проблеми – визначення найбільш сутнісних характеристик та напрямів трансформації кооперативних систем у перехідній економіці. Це дозволило зробити висновки концептуального, теоретичного і науково-практичного спрямування, кінцевою метою яких є прискорений розвиток кооперації в Україні:

1. Унікальність кооперації полягає у тому, що в її основі лежать як економічні, так і соціальні імперативи. Вона є соціально-економічним явищем,

зміст якого визначають і економічна діяльність, і соціальні функції. В ній успішно поєднуються природна для неї соціальна функція із вимогами ефективного функціонування підприємництва. Створений додатковий продукт слугує задоволенню соціальних потреб кооператорів. Можна стверджувати, що економічна діяльність ведеться задля реалізації соціальних функцій. Останні є визначальними для розуміння сутності кооперації.

2. Кооперацію слід розглядати і аналізувати як соціально-економічну систему, що є складовим елементом (підсистемою) національної економічної системи. В широкому трактуванні вона виступає формою організації господарської, соціально-духовної та політичної діяльності членів (пайовиків) з метою всебічного задоволення їх економічних, соціально-духовних і політичних інтересів.

3. Сутність кооперативних систем додатково розкривається за допомогою їх типологізації. Такою є типологізація на основі наростання складності господарського механізму, появи нових елементів розвитку. Аналіз переходу від простих до складних кооперативних систем, еволюція останніх започаткована у другій половині ХІХ століття, дозволили виявити наявність двох важливих споріднених процесів – капіталізації та декооператизації. Їх вивчення дозволяє визначити і спрогнозувати виникнення системних загроз для кооперації.

4. Міжнародний досвід новітнього реформування кооперативних систем дозволяє зробити висновки щодо передумов їх успішної трансформації. З'ясовано, що результативність кооперативних перетворень в Україні залежить передусім від вмілого використання адаптивних можливостей кооперації при переході на ринкові умови господарювання, вдалого вибору моделі розвитку, активізації співпраці з іноземними кооперативними союзами, а також від дійової державної підтримки кооперації та кооперативних перетворень.

5. На основі використання зарубіжного досвіду, врахування національних чинників розвитку, традицій українського господарювання створена перспективна модель кооперативної системи. Це ринково орієнтована модель кооперації, адекватна типу національної економіки. Вона передбачає, що українська кооперація має розвиватися як соціально-економічна і громадська система, яка включає різні форми і види кооперації, всі типи кооперативів та кооперативних організацій, гармонійно поєднує соціальні і економічні засади, і є переважно орієнтованою на сільську місцевість. Її головна мета полягає у реалізації невичерпних можливостей кооперації, ефективному використанні її потенціалу для економічного зростання і соціальної орієнтації багатокладної економіки України.

6. Перспектива існування та розвитку кооперативних систем безпосередньо залежать від ефективності їх функціонування, здатності конкурувати з іншими (некооперативними системами). Здійснений аналіз показав їх цілковиту співставність, підтвердив, що вони нічим не поступаються приватним системам, а в деяких аспектах перевершують їх. Для отримання таких результатів слід використовувати не лише показник економічної ефективності, як це здебільшого робиться. Кооперативна система має оцінюватися за інтегральним показником, який, окрім економічної, включає й

соціально-духовну ефективність. Кооперація явно випереджає некооперативні системи в соціально-духовному плані і завдяки цьому „виживає” навіть у гострій конкурентній боротьбі і відвойовує право на існування як повноцінний і незамінний сегмент економіки.

7. Дослідження розвитку процесів концентрації показало, що підприємства в більшості галузей кооперативного сектора економіки мають досить низьку масштабну еластичність діяльності, що не дозволяє їм скористатися позитивними ефектами масштабу. Натомість результативність процесів централізації для кооперативних систем є достатньо вираженою. Аналіз засвідчив їх високу економічну централізаційну еластичність, позитивний вплив на ефективність функціонування системи. Це дозволяє зробити висновок про доцільність, вигідність економічної централізації кооперативних систем.

8. Кооперативна система складається з чотирьох основних підсистем: сільськогосподарської, споживчої, кооперації у сфері послуг та кредитної кооперації. Вони взаємозв'язані і взаємообумовлюють свій розвиток. Розвиток кооперативної системи відбувається саме зростанням її підсистем. Пріоритетна роль у цьому процесі належить сільськогосподарській кооперації. Аграрну сферу слід розглядати як перспективну сферу розвитку кооперації. Автором розроблена та запропонована стратегія розвитку кооперації в аграрній сфері України, реалізація якої здатна забезпечити швидкий поступ сільськогосподарських кооперативів, а отже всієї аграрної сфери.

9. Ядром кооперативної системи в Україні виступає споживча кооперація як найбільш структурована, соціалізована та організаційно оформлена підсистема. Нині вона знаходиться в стані активного реформування, основу якого складають структурні перетворення. Відбувається пошук оптимальної її структури, яка відповідала б вимогам ринкової економіки. Дисертантом розроблена науково обґрунтована, спланована по етапах концепція розвитку споживчої кооперації, яка дає можливість створити якісно нову її модель, поновити її позиції в економіці.

10. Широке поле діяльності для розвитку кооперативної системи відкривається у сфері послуг та в кредитно-фінансовій сфері. В Україні спостерігається позитивна тенденція відродження цих видів кооперативної діяльності. Уже існує мережа кредитних спілок, більшість з яких входить до Національної асоціації кредитних спілок України. Подальша перспектива розвитку кредитної кооперації пов'язана із створенням системи кооперативних банків. У дисертації запропонована програма відродження кредитних та аграрних кооперативних банків.

11. Успіх розвитку кооперативної системи залежить від ефективного функціонування її економічного механізму. Провідне місце в ньому належить фінансовим інструментам. Нині стоїть завдання докорінної перебудови кооперативного фінансового механізму, його адаптування до умов ринкового середовища. Автор докладно обґрунтовує основні положення такої перебудови, основними серед них є: якнайповніше використання кооперативного принципу “економічної участі”; прискорена капіталізація і перехід на траєкторію

інвестиційно-інноваційного розвитку; активне використання принципу матеріальної зацікавленості; тісна співпраця та взаємодопомога різних кооперативів; широке застосування членського контролю.

12. Запропонована програма удосконалення управління кооперативними системами передбачає підвищення організаційної ролі правлінь кооперативів і спілок, їх переорієнтацію на вирішення стратегічних проблем розвитку, реалізацію у повному обсязі ролі і значення членів кооперативів у процесі управління та контролю, послідовного дотримання принципів кооперативної демократії, підвищення професіоналізації управління. Доводиться, що успіх трансформаційних перетворень у кооперативній системі у вирішальній мірі залежить від кадрового забезпечення. Кваліфіковані кадри забезпечують не лише професіоналізацію управління, а й зростання продуктивності праці на всіх ділянках кооперативного господарства. Людський фактор, його якість та раціональне використання стають важливою передумовою відродження та подальшого розвитку кооперації. Усвідомлення цього передбачає необхідність розробки концепції кадрового забезпечення кооперативних підрозділів. Основні положення такої програми викладені в монографії.

13. Велику роль у трансформації кооперативних систем у перехідній економіці відіграє правове забезпечення її здійснення. Законодавчі норми повинні передусім виходити з того, що кооператив є найближчим уособленням соціальної або народної форми господарювання, оскільки передбачає обов'язкову трудову чи пайову участь своїх членів. Удосконалення законодавства щодо кооперації, як показано в дисертації, має відбуватися в напрямі закріплення в ньому принципів міжнародного кооперативного руху, органічного поєднання державного та внутрісистемного регулювання кооперативної діяльності.

Перелік опублікованих праць за темою дисертації

Монографії:

1. Бабенко С.Г., Апопій В.В. та інші. Споживча кооперація України: Проблеми сучасного розвитку // Кн.І. Ринкова орієнтація споживчої кооперації України: Монографія. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 365с.; 23 д.а. *(особисто автором 4,4 д.а. – розділи: II. Соціально-економічна природа і роль кооперації в ринковій економіці; V. Концептуальні підходи до розвитку споживчої кооперації в ринковому середовищі; XI. Природа власності споживчої кооперації та необхідність її розмежування і персоніфікації)*.
2. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: Монографія. – К.: Наукова думка, 2003. – 332с.; 20,8 д.а.

Підручники та навчально-методичні посібники:

3. Бабенко С.Г., Семчик В.І. та інші. Кооперативне право: Підручник / За редакцією В.І.Семчика. – К.: Ін. Юре, 1998. – 336с.; 22 д.а. *(особисто автором 1,8 д.а. – розділ I, § 3. Функції та завдання кооперативного права;*

розділ II § 4. Розвиток кооперації після проголошення незалежності України; розділ VIII, § 2-4. Організаційно-правові форми кооперативної діяльності).

4. Бабенко С.Г., Гончарук Я.А. та інші. Комерційна діяльність на ринку товарів і послуг: Підручник. – Львів: Вид. ЛКА, 2001. – 450с.; 37,2 д.а. *(особисто автором 7,9 д.а. – розділи: 1.3.Торгівля як сфера комерційної діяльності; 2.2. Система зв'язків на оптовому ринку та їх правове регулювання; 2.4. Закупівлі товарів на основі прямих зв'язків; 2.9.Основи ведення комерційних переговорів; 2.13. Система товаропостачання роздрібної мережі; 3.3. Магазинні форми продажу товарів; 3.4. Позамагазинні форми продажу товарів; 3.8. Система послуг у роздрібній торгівлі).*
5. Бабенко С.Г. Державна політика у кооперативній сфері; Еволюція кооперативної системи / Перехідна економіка: Підручник / За редакцією В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 592с.; 48.1 д.а. *(особисто автором 0,6 д.а. – розділ 14. Кооперативний сектор економіки у перехідній економіці: § 14.2, § 14.3).*
6. Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та інші. Основи кооперації: Навчальний посібник. – К.: КООТ “Знання” України, – 2004. – 470с.; 24.3 д.а. *(особисто автором 4.1 д.а. – розділ II, §§13-15. Кооперативний сектор командно-планової та перехідної економіки; §§16-17. Світовий кооперативний рух у ХХ ст.; розділ IV, §§21-22. Кооперація споживачів. Споживчі кооперативи).*

У наукових фахових виданнях:

7. Бабенко С.Г. Оглядаючись на пройдене ... // Споживча кооперація України. Історичні та соціально-економічні аспекти: Збірник наукових статей. – К.: Видавництво редакції газети “Вісті Центральної спілки споживчих товариств України”, 1996. – С.4-13; 0,6 д.а.
8. Бабенко С.Г., Апопій В.В., Гончарук Я.А. Сільський ринок і роль споживчої кооперації в його становленні // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 1997. – Т.1. – С.6-15; 0,8 д.а. *(особисто автором 0,4 д.а. – Суть, роль, чинники, умови формування сільського ринку).*
9. Бабенко С.Г. Взаємодія споживчої кооперації та підприємництва в умовах перехідної економіки // Політика і час. – 1998. – №8. – С.44-51; 0,5 д.а.
10. Бабенко С.Г. Функції споживчої кооперації і проблеми її реалізації в умовах трансформації економіки // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Т.2. – С.3-10; 0,4 д.а.
11. Бабенко С.Г. Від трансформації кооперативних систем до ринкового реформування національної економіки // Вчені записки. – К.: КНЕУ, 1998. – Вип.1. – С.80-83; 0,3 д.а.
12. Бабенко С.Г. Підприємництво і споживча кооперація в перехідній економіці // Віче. – 1998. – №7. – С.107-120; 0,8 д.а.
13. Бабенко С.Г. Споживча кооперація зміцнює економіку // Економіст. – 1998. – №11. – С.56-57; 0,3 д.а.
14. Бабенко С.Г. Розвиток споживчої кооперації України в перехідних умовах // Регіональна економіка. – 1999. – №1. – С.74-80; 0,4 д.а.

- 15.Бабенко С.Г., Гелей С.Д. Споживча кооперація України: історія та сучасний стан // Фінанси України. – 1999. – №10. – С.26-39; 0,45 д.а. *(особисто автором 0,3 д.а. – Сучасний зміст кооперації. Нові функції кооперації. Напрямки реформування споживчої кооперації.)*.
- 16.Бабенко С.Г. Споживча кооперація: проблеми економічної стабілізації // Економіка та підприємництво: Збірник наукових праць молодих вчених та аспірантів. – К.: КНЕУ, 1999. – Вип.3. – С.39-43; 0,3 д.а.
- 17.Бабенко С.Г. Методологічні проблеми становлення і розвитку економічної теорії кооперативних систем: сучасні (посттрадиційні) підходи до аналізу кооперативних систем // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Вип.6.– С.3-14; 0,7 д.а.
- 18.Бабенко С.Г. Споживча кооперація в Україні: виникнення та шляхи розвитку // Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні: Наукове видання. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – С.76-91; 0,7 д.а.
- 19.Бабенко С.Г. Сучасні напрями дослідження кооперативних систем: ринковий аналіз // Вчені записки. – К.: КНЕУ, 1999. – Вип.2. – С.27-36; 0,6 д.а.
- 20.Бабенко С.Г. Сучасні напрями дослідження кооперативних систем: ресурсно-продуктивний аналіз // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів: Коопосвіта, 2000. – Вип.7. – С.3-12; 0,6 д.а.
- 21.Бабенко С.Г. Споживча кооперація: стратегічні напрями розвитку // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип.4. – С.76-79; 0,2 д.а.
- 22.Бабенко С.Г. Власність споживчої кооперації: соціально-економічна природа та особливості реформування // Економіка України. – 2001. – №12. – С.4-10; 0,4 д.а.
- 23.Бабенко С.Г. Споживча кооперація України у ХХІ столітті: стратегія трансформації і розвитку // Вчені записки. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип.3. – С.79-87; 0,5 д.а.
- 24.Бабенко С.Г. До питання про природу кооперативних систем: вузьке, широке і гіпершироке трактування // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів: Коопосвіта, 2002. – Вип.12. – С.57-62; 0,4 д.а.
- 25.Бабенко С.Г. Еволюція кооперативної ідеї та основні напрями розвитку кооперативного руху в Україні // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2002. – Вип.1(8). – С.113-117; 0,3 д.а.
- 26.Бабенко С.Г. Пріоритетні напрями розвитку споживчої кооперації України // Наукове видання. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів: ЛКА, 2002. – Вип.13. – С.3-9; 0,4 д.а.
- 27.Бабенко С.Г. Стратегія розвитку кооперативного сектору економіки України // Економіка і прогнозування. Науково-аналітичний журнал. – 2003. – №4. – С.38-51; 0,85 д.а.
- 28.Бабенко С.Г. Розвиток кооперативного сектору економіки у книзі: Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) / Шляхом європейської інтеграції. Підготовлена у відповідності до розпоряджень Президента України №372/2001-рп від 21.12.2001 р. та №385/2002-рп від

08.11.2002 р. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с., 25,8 д.а.
(особисто автором 0,15 д.а. – розділ 12.6.).

В інших виданнях:

- 29.Бабенко С.Г. Про діяльність споживчої кооперації у 2000 році та завдання з виконання Указу Президента України щодо розвитку національного кооперативного руху і рішень XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України // Українська кооперація: Історичні та соціально-економічні аспекти. – Львів, 2001. – Т.2. – С.5-11; 0,4 д.а.
- 30.Бабенко С.Г., Гончарук Я.А., Гелей С.Д. Подвижники кооперативної ідеї // Українські кооператори: історичні нариси. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Кн.1. – С.5-19; 37,9 д.а. (особисто автором 0,5 д.а. – Роль споживчої кооперації у відродженні національного кооперативного руху. Соціальна місія кооперації).
- 31.Бабенко С.Г., Гончарук Я.А., Гелей С.Д. Будівничі української кооперації // Українські кооператори: історичні нариси. – Львів: ЛКА, 2001. – Кн.2. – С.3-14; 27,1д.а. (особисто автором 0,4 д.а. – Кооперативна ідея. Розвиток кооперативного руху.).
- 32.Бабенко С.Г. Методологічні проблеми становлення і розвитку економічної теорії кооперативних систем: традиційні підходи до аналізу кооперативних систем // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів: Коопосвіта, 1999. – Вип.5. – С.3-14; 0,7 д.а.
- 33.Бабенко С.Г. Відродження // Персонал. – 2001. – №1. – С.42-43; 0,2 д.а.
- 34.Бабенко С.Г. Споживча кооперація України: Теоретичні проблеми сучасного розвитку // Конференція: Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі. // Збірник праць міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Коопосвіта, 1998. – Част.1. – С.9-15; 0,4 д.а.
- 35.Бабенко С.Г., Апопій В.В., Гончарук Я.А. Проблеми становлення споживчого ринку України // Соціально-економічні дослідження в перехідний період / Щорічник наукових праць. Випуск XXIII “Україна у XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку” / Матеріали доповідей V Міжнародного конгресу українських економістів, м. Львів, 22-26.05.2000 р. / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. Академік НАН України М.І. Долішній. – Львів, 2001. – С 245-254; 0,5 д.а. (особисто автором 0,2 д.а.).
- 36.Бабенко С.Г. Концептуальні підходи до розвитку національного кооперативного руху у XXI столітті. // Міжнародна науково-практична конференція “Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття” // Збірник наукових праць учасників конференції. – К.: Укоопосвіта, 2001. – С.28-33; 0,4 д.а.
- 37.Бабенко С.Г. Про типові деформації кооперативних систем в перехідних економіках // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. / Збірник наукових праць (за матеріалами другої Міжнародної економетричної конференції “Економічні методи і моделі в економіці: теорія і практика”). – Львів, Коопосвіта, 2001. – Вип.11. – С.226-235; 0,6 д.а.

- 38.Бабенко С.Г., Гончарук Я.А. Сільський ринок споживчих товарів: пріоритети розвитку // Наукове видання. Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Внутрішній ринок споживчих товарів України: стан і перспективи розвитку”). – Львів: ЛКА, 2003. – Вип.14. – С.10-18; 0,6 д.а. *(особисто автором 0,4 д.а.)*.
- 39.Бабенко С.Г., Гелей С.Д. Українська кооперативна ідея в загально-європейському контексті. – К.: Редакція газети “Вісті Центральної спілки споживчих товариств України”, 2003. – 160 с.; 8,9 д.а. *(особисто автором 3,3 д.а. – розділи: Кооперативна ідея в умовах радянської влади; Пропаганда кооперативних ідей; Міжнародний кооперативний рух та проблеми сучасного розвитку національної кооперативної ідеї)*.
- 40.Бабенко С.Г. (у складі робочої групи). Формування та розвиток аграрного ринку України // Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 470с.; 44.3 д.а. *(автору належить розробка проблем розвитку інфраструктури сільськогосподарського ринку і розвитку Укоопспілки, визначення її ролі та місця в АПК – 0.2 д.а.)*.
- 41.Бабенко С.Г., Гончарук Я.А., Апопій В.В. та інші. Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004-2015 рр.) / Матеріали ХІХ з'їзду споживчої кооперації України. – Київ, 23.03.04. *(особисто автором 0,8 д.а. – розділи: 2.2. Кооперативний сектор національної економіки в умовах трансформації українського суспільства; 3.1. Загальний стан сучасного розвитку споживчої кооперації України; 3.2. Основні завдання перспективного розвитку споживчої кооперації України; 3.3. Створення перспективної соціально орієнтованої моделі споживчої кооперації; б. Стратегічна модель організації та управління споживчою кооперацією)*.

АНОТАЦІЯ

Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці. – Монографія.

Дисертація у вигляді монографії на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.01.01 – “Економічна теорія”. – Київський національний економічний університет, м. Київ, 2004 р.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних, методологічних та практичних аспектів трансформації кооперативних систем у перехідній економіці постсоціалістичних країн.

Розглянуто сутність, сучасний зміст кооперації, особливості її організації як системи, поглиблено теоретико-методологічні засади еволюції принципів кооперації, розвинуті окремі положення теорії концентрації та централізації стосовно кооперативних систем. Розроблена перспективна модель системи кооперації в перехідній економіці, яка включає такі складові: типи кооперативів і їх форми, соціальні функції, принципи діяльності, соціально орієнтовану економічну спрямованість, демократичну систему управління, а також економічні механізми.

Ключові слова: кооперація, кооперативні принципи та цінності, кооперативні системи, кооперативний рух, модель кооперації, кооперативний сектор економіки, кооператив, госпрозрахунок, Міжнародний кооперативний альянс, Національний кооперативний альянс України, Укоопспілка.

АННОТАЦІЯ

Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем в переходній економіці. – Монографія.

Дисертація в формі монографії на соискання ученої ступені доктора економічних наук по спеціальності 08.01.01 – “Економічна теорія”. – Київський національний економічний університет, м. Київ, 2004 р.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних, методологічних і практичних аспектів трансформації кооперативних систем в переходній економіці постсоціалістических країн.

Визначено нова роль і удосконалено суттєву характеристику кооперації в умовах переходу постсоціалістических країн до ринкової соціально орієнтованої економіки. Показано, що унікальність кооперації полягає в тому, що в її основі лежать як економічні, так і соціальні цінності. В зв'язі з цим вона виступає як особлива соціально-економічна підсистема національної багатоукладної економічної системи. Автор обґрунтовує наукову стратегію трансформації кооперативної системи на базі оновлення міжнародних і національних принципів кооперації і форм їх реалізації, з'єднання трансформації вітчизняної кооперації з уточненням соціальних, економічних, організаційних, регіональних і міжнародних пріоритетів. В теоретичному плані зроблено спробу обґрунтувати співвідношення економічних і соціальних початків в кооперації.

Доведено, що результативність кооперативних перетворень в Україні залежить від умілого використання адаптивних можливостей кооперації при переході до ринкових умов господарювання, успішного вибору моделі розвитку. В дисертації запропоновано науково обґрунтовану перспективну модель кооперативної системи. Вона представляє собою ринково орієнтовану модель, адекватну типу національної багатоукладної економіки. Ця модель передбачає розвиток кооперації як соціально-економічної і суспільної системи, яка включає різні форми і види кооперації, всі типи кооперативів і кооперативних організацій, гармонічно з'єднує соціальні і економічні початки. Головна мета нової моделі кооперації полягає в реалізації невичерпаних можливостей кооперативної системи, ефективному використанні її потенціалу для економічного зростання і соціальної орієнтації багатоукладної економіки України.

Запропонована автором кооперативна система складається з чотирьох підсистем: сільськогосподарської, споживачів, кооперації в сфері послуг і кредитної кооперації. Розвиток кооперативної системи здійснюється шляхом зростання її підсистем. По думці автора, пріоритетна роль в цьому процесі

принадлежит сельскохозяйственной кооперации. В диссертации разработана и предложена стратегия развития кооперации в аграрной сфере Украины.

Авторские исследования показали, что ядром кооперативной системы в Украине является потребительская кооперация как более структуризованная, социализированная и организационно оформленная подсистема. Сейчас она находится в состоянии активного реформирования. Диссертантом разработана научно обоснованная, спланированная по этапам концепция развития потребительской кооперации, что в конечном счёте даст возможность создать качественно новую её модель, восстановит её позиции в экономике. В частности, предлагаются три направления структурной перестройки хозяйственной организации потребительской кооперации: 1) преобразование основной части хозяйственных единиц в самостоятельные хозяйственные субъекты; 2) объединение предприятий и образование хозяйственных комплексов на основе интеграции технологически и функционально взаимосвязанных отраслей, это могут быть торгово-сервисные, заготовительно-производственные комплексы и т.д.; 3) усовершенствование и расширение хозяйственной организации – образование с участием потребительской кооперации сложных организационно-правовых форм хозяйствования.

В диссертации особо подчеркивается, что успех развития кооперативной системы зависит от эффективности её экономического механизма. Ведущее место в нем принадлежит финансовым инструментам. Сейчас актуальной является задача основательной перестройки кооперативного финансового механизма, его адаптации к условиям рыночной системы. Автор детально обосновывает основные положения перестройки экономического механизма, ведущие среди которых: наиболее полное использование кооперативного принципа “экономического участия”; ускоренная капитализация и переход на траекторию инвестиционно-инновационного развития; активное использование принципа материальной заинтересованности; тесное сотрудничество и взаимопомощь кооперативов; широкое использование членского контроля.

Важной составляющей диссертационного исследования является обоснование необходимости экономической деятельности кооперативов на хозрасчетных отношениях. Определены и систематизированы такие принципы хозрасчета в кооперативных предприятиях: самокупаемость и самофинансирование; материальная заинтересованность; материальная ответственность членов кооператива в размерах паевого взноса и части имущества в кооперативе; усиление материальной ответственности работающих на кооперативном предприятии, вплоть до полного возмещения ущерба; взаимопомощь и взаимоподдержка кооперативов во взаимосвязях с малым и средним бизнесом; подотчетность и подконтрольность, внутренний аудит.

Получила дальнейшее развитие программа совершенствования управления кооперативными системами, в которой обосновываются пути повышения роли правлений кооперативов и союзов, их переориентация на решение стратеги-ческих проблем развития, реализации в полном объеме роли и значения членов кооперативов в процессе управления и контроля, последовательного соблюдения принципов кооперативной демократии, повышения

профессионализации управления, решительного повышения роли человеческого фактора.

Ключевые слова: кооперация, кооперативные принципы и ценности, кооперативные системы, кооперативное движение, модель кооперации, кооперативный сектор экономики, кооператив, хозрасчет, Международный кооперативный альянс, Национальный кооперативный альянс Украины, Укоопсоюз.

ANNOTATION

Babenko S.G. Transformation of co-operative systems under the transitional economy. - Monograph.

Monograph for sciential degree of Doctor of Economic Sciences - speciality 08.01.01 - Economic theory. - Kyiv National Economic University, Kyiv, 2004.

Scientifically-theoretical, methodological and practical aspects of transformation processes of co-operative systems in the multi-structural Ukrainian economy within the transitional period were studied.

Essence, modern contents of co-operation, the peculiarities of its structure as a system were investigated; theoretically-methodological fundamentals of the co-operative evolution principles were extended; some concepts of concentration and centralization theory as to co-operative systems were developed. Scientifically grounded strategy of co-operative system development and project model of co-operative system in Ukraine was suggested.

Key words: co-operation, co-operative principles and values, co-operative systems, co-operative movement, co-operative model, co-operative sector of economy, co-operative, International Co-operative Alliance (ICA), Ukrainian National Co-operative Alliance, Ukoopspilka.